

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA SCHIMB IN CURSUL EPOCII NEOLITICE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

EUGEN COMȘA

Aprofundarea cercetărilor privind diferite domenii de activitate a comunităților din cursul epocii neolitice, de pe spații mai vaste, pune specialiștilor probleme dintre cele mai interesante cu implicații importante de ordin istoric și teoretic.

Analiza datelor arheologice (care în ultimele două decenii — datorită cercetărilor migăloase desfășurate pe tot întinsul țării — au contribuit la îmbogățirea în chip deosebit a documentării, atât din punct de vedere calitativ, cât și mai ales cantitativ) în strînsă corelație cu datele de caracter etnografic (folosite în chip judicios), referitoare la comunități aflate pe o treaptă de evoluție social-economică și culturală corespunzătoare nivelului la care se aflau oamenii neolitici din regiunile noastre, permite trecerea la o altă treaptă de cercetare și anume la sintetizarea și pe cît posibil teoretizarea datelor privitoare la unele probleme mai complicate, ca de exemplu, în cazul de față, la problemele schimbului la comunitățile din epoca neolitică de pe teritoriul României. În expunere — pe temeiul celor două categorii de date — ne vom referi de astă dată, în principal, la diferite aspecte teoretice, deoarece cu alt prilej am analizat problematica schimbului în funcție de categoriile de materii prime întrebuițate de membrii comunităților neolitice¹.

În cercetarea arheologică de la noi, în decursul unei perioade relativ îndelungate s-a încetățenit concepția după care, în regiunile noastre, schimbul a început să se manifeste de-abia la sfîrșitul epocii neolitice sau mai curînd la începutul perioadei de tranziție la epoca bronzului, atunci cînd s-a desfășurat pătrunderea pe teritoriul țării noastre, dinspre stepele nordpontice, a triburilor de crescători de vite, reprezentate în principal prin seria numeroaselor morminte de ocră. Astfel s-ar fi produs și pe meleagurile noastre desprinderea triburilor de păstori din masa celorlalte comunități. Drept consecință, între populația locală sedentară și cea nomadă pătrunsă, în chip firesc, s-au produs contacte intense și schimburi. Se spunea că, în acest cadru, cultivatorii ofereau produsele lor (respectiv grîne), iar crescătorii de vite le dădeau în schimb: lapte, carne și piei. Cercetările arheologice amănunțite din țara noastră și din teritoriile vecine permit să arătăm că nu avem nici un temei să considerăm situația amintită ca fiind valabilă pentru comunitățile neolitice din această parte a Europei, deoarece este pe deplin dovedit că, în ținuturile carpato-balcanice, evoluția social-economică s-a desfășurat pe o cale cu totul deosebită și că toate comunitățile neolitice, sedentare, de la noi, practicau o activitate economică mixtă, reprezentată de cultivarea primitivă a plantelor și creșterea animalelor. Erau produse cantități de grîne corespunzătoare numai nece-

¹ Eugen Comșa, *Schimbul la comunitățile din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre*, în „Revista muzeelor”, III, 1966, 5, p. 440—444.

sarului membrilor comunității pentru răstimpul dintre două recolte. De asemenea, era crescut un număr apreciabil de animale (bovine și ovicaprine), după cum o atestă miile de oase de animale, de la indivizi mulți, de diferite tipuri, descoperite în toate așezările neolitice (cercetate mai intens), ceea ce asigura pe deplin necesarul de lapte, carne și piei. Acestea din urmă putând fi completate pe calea practicării vânătorii. În funcție de cele relatate, comunitățile locale nu au avut nevoie (subliniem, încă din neoliticul timpuriu) de : carne, lapte și piei, pe care să le dobândească de la comunitățile pătrunse din afară. De altfel, nici comunitățile ajunse în regiunile noastre, dinspre stepele nordpontice, nu au fost exclusiv nomade. În ultima vreme, specialiștii au dovedit că și acele comunități practicau nu numai păstoriul, ci pe scară mai redusă se ocupau și cu cultivarea plantelor, fiind de fapt semistabile. Prin urmare, nici aceste comunități, prin specificul alimentației lor, nu au avut nevoie în vederea realizării necesarului de hrană, de ajutorul comunităților sedentare de cultivatori.

Pe baza argumentelor aduse credem că nu se mai poate susține că temeiurile apariției schimbului au fost acelea semnalate, ci altele asupra cărora vom insista în cele ce urmează.

Rezultatele cercetărilor arheologice amănunțite, din ultimele decenii, ne duc la concluzia că în realitate au intrat în relații de schimb (de diferite tipuri), pe meleagurile noastre, nu numai comunitățile de cultivatori cu acelea de crescători de vite, ci în general toate comunitățile care viețuiau în același mediu geografic și mai cu seamă acelea din zone geografice deosebite² (de exemplu : acelea din câmpie cu acelea din regiunile de dealuri), caracterizate prin zăcăminte, respectiv materii prime diferite, chiar dacă membrii acelor comunități aveau ocupațiile principale aceleași sau deosebite. Este evident că factorul natural a jucat primul rol numai în perioada de apariție a schimbului, în cursul epocii neolitice rolul principal a fost preluat de nivelul de dezvoltare social economică a comunităților.

După părerea noastră, primele manifestări de schimb au apărut pe teritoriul țării noastre probabil încă din paleoliticul mijlociu³, sigur din paleoliticul superior⁴, datorită necesității firești a unui grup sau altui grup omenesc de a avea o anumită „materie primă“ (de ex. : silex, obsidiană etc.), care lipsea din zona sa de activitate, pentru realizarea uneltelor necesare vânătorii și prelucrării pieilor. În cursul paleoliticului este evident că avem de a face cu rudimente de schimb, cu formele sale cele mai simple. Mai târziu, în perioada de trecere la epoca neolitică, dezvoltarea inegală a comunităților a fost de asemenea un factor important în extinderea schimburilor și contactelor reciproce. Pentru exemplificare amintim că în acea perioadă în zone întinse din Europa Centrală au început să se răspândească (mai târziu și în regiunile noastre) comunitățile culturii ceramicii liniare, care ocupau terenuri tot mai vaste pentru cultivare, în timp ce în ținuturile situate mai la nord (pînă la țărmlul Mării Baltice) trăiau populații de vânători, pescari și culegători, aflate pe o treaptă de dezvoltare corespunzătoare sfîrșitului mezoliticului. Între populațiile celor două zone s-au produs contacte și schimburi. După toate probabilitățile și pe teritoriul țării noastre, în perioada de început a neoliticului, s-au produs situații similare atunci cînd s-a început răspîndirea comunităților celor

² Cităm observațiile lui Mikluho Maklai sintetizate astfel : „Ca urmare a condițiilor naturale, în funcție de poziția geografică, produsele satelor de pe insule, de pe țărml și din regiunile de munte trebuie să fie deosebite. Consecința directă a constituirii avantajelor schimbului“ (Mikluho Maklai, Opere, voi. III, Moscova, 1950, p. 439).

³ Ne gîndim la piesele de silex mûsteriene descoperite în nordul Moldovei, între Prut și Siret.

⁴ Unele auriacene descoperite prin săpături din zona hidrocentralei de la Bicaz (C. S. Nicolăescu-Plopșor și M. Petrescu-Dîmbovița, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *Materiale*, V, 1959, p. 52.

mai vechi ale culturii Criș. Ținem să subliniem că astfel, încă de atunci, a început în regiunile carpato-balcanice practicarea *schimbului primitiv*. Pe baza analogiilor etnografice acesta era caracterizat prin :

— caracterul său colectiv, schimbul făcându-se între comunități. Produsele primite fiind apoi împărțite între membrii comunității ;

— schimbul era nemijlocit, adică obiectele sau materialele erau schimbate direct unele cu altele.

— obiectele erau schimbate după bunul plac, fiind considerate ca simple obiecte de folosit⁵.

O dezvoltare tot mai intensă a schimbului se constată la noi, în timpul epocii neolitice, paralel cu procesul îndelungat de trecere treptată la viața sedentară, deci în corelație strânsă cu modul de trai.

În cele ce urmează, în funcție de concluziile rezultate din interpretarea materialelor arheologice și de observațiile etnografice, vom încerca să analizăm și să precizăm : obiectul schimbului, căile și distanțele schimbului, tipurile de schimb din epoca neolitică de la noi și importanța schimbului.

În epoca dată erau transmise pe calea schimbului la noi : materii prime (silex, obsidiană, aramă, aur, valve de scoici și altele), grafit⁶, culori, sare⁷ și obiecte gata făcute. Observațiile arheologice permit să precizăm că în cursul epocii neolitice în ținuturile studiate se pot defini două perioade clare în privința schimbului.

I. La începutul epocii se poate remarca faptul că oamenii din diferite zone încă nu cunoșteau în suficientă măsură zăcămintele primare sau secundare de silex și erau nevoiți să-și procure bulgării de rocă din locuri diverse, utilizând de aceea diferite tipuri de cremene. Ulterior, după descoperirea zăcămintelor de roci utile, de calitate, din fiecare zonă, se observă un fel de unificare, oglindită de preferința pentru un anumit tip de rocă. Bulgării de silex, de exemplu, în stare brută, obținuți din zăcămintele erau folosiți de către cei care le-au extras sau erau transmise, în aceeași stare, pe calea schimburilor altor comunități învecinate, uneltele fiind realizate în fiecare așezare în parte. Un șir de ani am studiat problema ariilor de răspândire (în mare măsură) pe cale de schimburi, a diverselor tipuri de silex din țara noastră. Este demn de remarcat că aria de răspândire a unui tip de silex corespunde de regulă cu arealul unei culturi, dovadă evidentă a unei corelații dintre ele⁸. În anumite cazuri se remarcă tendința comunităților unor culturi de a ocupa ținuturile în care se aflau zăcămintele de silex sau de alte materii utile. Subliniem că în general în perioada analizată schimburile se făceau pe distanțe relativ mici, de câteva zeci de km.

II. În cea de a doua parte a epocii se constată o intensificare a schimburilor. Analiza materialelor duce la concluzia că erau transmise în cadrul schimburilor atât materiile prime menționate, cât și — de la un moment dat — unelte și obiecte gata făcute, realizate în anumite „ateliere“ sau „centre“ specializate din preajma zăcămintelor de silex sau de alte roci utile. Tot atunci a început și

⁵ M.E.S., voi. 30, p. 333—334.

⁶ Grafitul se găsește în zăcămintele în zona Stara Zagora. Este posibil să fi ajuns și la nord de Dunăre sub formă de „batoane“ pregătite anume, similare celor descoperite în diferite așezări gumeinițene din Bulgaria.

⁷ Se semnalează tot mai multe date despre descoperiri neolitice în preajma zăcămintelor de sare, a cursurilor de apă sărată din nordul Munteniei și a lacurilor cu apă sărată din Cimpia Română.

⁸ Eugen Comșa, *Über die Verbreitung und Herkunft einiger von den Jungsteinzeitliche Menschen auf dem Gebiete Rumäniens verwendeten Werkstoffe*, în : „A. Mora Ferenc Muzeum Evkönyve“, 1966—1967, 2. Szeged, 1968, p. 25—33.

răspîndirea obiectelor mărunte făcute din aramă (mai întii podoabe mici și de-abia apoi diferite unelte : sule, undițe și topoare) și mai târziu din aur (numai podoabe). Subliniem că distanțele pe care se transmiteau pe cale de schimburi astfel de obiecte tipizate erau de cîteva ori mai lungi decît în perioada precedentă. Amintim pentru exemplificare că obiectele de aramă utilizate de purtătorii culturii Gumelnița au fost lucrate — după toate probabilitățile — în zona zăcămintelor de cupru de lângă Stara Zagora, de la sud de Balcani⁹, iar de acolo, gata făcute, erau transmise, pe o distanță de cîteva sute de km, pînă la comunitățile gumelnițene din preajma Carpaților Meridionali.

Avînd în vedere faptul că majoritatea așezărilor neolitice de la noi sînt înșirate de-a lungul rîurilor este de presupus că și schimburile se făceau mai cu seamă în locuri (legate prin cărări) situate în preajma respectivelor cursuri de apă. Trebuie să fi existat și alte cărări care de-a lungul marginii pădurii sau a văilor secundare făceau mai ușoară legătura între grupurile de comunități din vecinătatea diferitelor văi principale. Se cuvine să menționăm că trecerea peste Carpați (care în epoca studiată nu au constituit o barieră între comunitățile intra și extracarpatic) și transmiterea unor materii prime dintr-o zonă în alta s-au făcut cu destulă ușurință în tot cursul neoliticului.

Dacă ținem seama de observațiile etnografice rezultă că schimbul primitiv s-a manifestat în general pe întreg globul pămîntesc, la comunitățile slab dezvoltate, deci și la un nivel de cultură corespunzător celui atins de comunitățile neolitice de la noi, în diferite forme :

— Cea mai timpurie formă a fost aceea de schimb *intîmplător*, care s-a manifestat aproape exclusiv între comunități. Începînd din epoca neolitică el s-a răspîndit ca manifestare economică, treptat, peste tot, mai ales în zonele de contact ale regiunilor locuite de comunități cu activitate productivă diferită și în vecinătatea zăcămintelor de roci utilizate de oamenii din vechime.

— O formă intermediară a fost aceea a *schimbului* de daruri¹⁰, care la început s-a împletit cu schimbul intîmplător, iar mai târziu cu schimbul regulat. Caracteristicile schimbului de daruri sînt : a) are loc mai ales între locuitorii unor ținuturi cu activitate economică deosebită ; b) erau oferite în dar obiecte sau materii prime existente în plus față de necesarul comunității care le aducea ; c) erau dăruite mai cu seamă produse sau materiale locale, specifice ; d) adesea erau oferite (în cantitate mai mică) și produse obținute pe aceeași cale de la alte comunități ; e) obiectele date în dar nu aveau aceeași valoare ; f) de multe ori la darul primit nu se oferea un dar în schimb¹¹.

— Seria s-a încheiat, după părerea noastră, cu *schimbul primitiv regulat*. În anumite cazuri nu se poate ști de fapt cu ce fel de schimb avem de-a face, deoarece deosebirea dintre schimbul de daruri și schimbul primitiv regulat nu este prea mare¹². Acesta din urmă, în multe regiuni, s-a dezvoltat direct din schimbul de daruri, care, cu timpul, au devenit tradiționale (în principal între comunitățile înrudite ale unei culturi și adesea între comunitățile periferice ale diferitelor culturi) și se efectuau în chip organizat, periodic de-a lungul anumitor căi de comu-

⁹ Zăcăminte descoperite și cercetate în ultimii cîțiva ani de specialiști sovietici în colaborare cu cei bulgari în sud-estul Bulgariei.

¹⁰ Ragnar Numelin, *The beginning of diplomacy. A sociological study of intertribal and international relations*, Copenhagen, 1950, cap. IX—X.

¹¹ M.E.S., vol. 30, p. 333—334.

¹² Treptat s-a ajuns la o formă intermediară (între schimbul de daruri și schimbul regulat) în care, într-un loc anume, după oferirea darului, cel care-l oferea indica ce ar dori să primească în schimb. Date menționate în recenziile lui L. Fainberg despre lucrarea : Kalervo Obreg, *Indian tribes of Northern Mato Grosso*, Washington, 1933, publicată în „Sov. Etn.”, 1956, 2, p. 170—171.

nicație, în locuri precise cunoscute de membrii comunităților interesate¹³. Menționăm că spre deosebire de schimbul de daruri, în cadrul schimbului primitiv regulat a intervenit treptat, tot mai des, elementul de valoare simplă, exprimată numai prin valoarea de întrebuințare a obiectelor sau materialelor ce se schimbau. Acestei forme de schimb îi atribuim și toate manifestările care se leagă de procurarea materiilor prime necesare pregătirii uneltelor sau anumitor categorii de podoabe, ca și seriile de obiecte (unelte, podoabe etc.) din toate așezările aparținând culturilor neoliticului târziu, documentate pe teritoriul țării noastre. În cadrul comunităților studiate etnografic, schimbul primitiv regulat se prezenta sub două aspecte: prin schimb direct și prin schimb „mut“.

Schimbul direct se efectua între comunități înrudite sau prietene sau în anumite cazuri chiar între membrii acelorași comunități, în cuprinsul așezărilor sau în locuri stabilite anume.

Schimbul „mut“ avea loc adesea între triburile vrăjmașe¹⁴, dar același fel de relații îl putea provoca teama unui atac sau necunoașterea limbii.

În încheiere vom schița câteva concluzii cu privire la rolul jucat de schimb în cursul epocii neolitice, în regiunile noastre:

— Schimbul a reprezentat una din importanțele forțe motrice în dezvoltarea social-economică a comunităților din regiunea Dunării de Jos.

— S-a ajuns cu timpul la schimburi care pe baza practicii transformate în obicei se făceau pe anumite direcții și de-a lungul anumitor căi.

— Pe calea schimburilor (ca printr-un fel de „osmoză“), tot timpul s-au transmis dinspre sud spre nord (până în regiunile noastre și mai departe) și în sens invers, toate „invențiile“ din domeniul uneltelor (respectiv progresele referitoare la diversele ocupații, inclusiv metode), ca și diferitele cunoștințe despre întrebuințarea metalelor.

— Cu timpul comunitățile din anumite zone deveneau „furnizorii“ principali de materii și materiale pentru schimb.

— Orice tip nou de unealtă avea nevoie de un nume propriu (care se transmitea, ca și astăzi, o dată cu obiectul din ținutul de origină sau i se da un nume nou local) și de denumirea muncii care se executa. Se poate astfel, presupune că schimburile, încă din epoca neolitică, au contribuit — în oarecare măsură — la îmbogățirea limbilor (înrudite) din zonele noastre.

— Este demn de remarcat, pe plan mai larg, că pe aceleași căi ca ale schimbului erau transmise spre regiunile noastre și invers, în cursul epocii neolitice, în mod continuu, anumite obiceiuri și manifestări magice religioase (deci elemente din domeniul ideologiei) o dată cu reprezentările lor materiale, oglindite de figurine de marmură și de aur.

— Pe calea schimburilor, pe plan local, mai ales în a doua parte a epocii, toate comunitățile obțineau cantitățile necesare de materii prime.

— În felul acesta ele nu mai erau obligate să economisească materiile obținute, ci le puteau prelucra în diferite forme, realizând uneori pe lângă tipurile de unelte vechi tradiționale și unele noi sau „perfecționate“.

— Cantitățile suficiente de materie primă au permis (în condițiile transmiterii de la comunitate la comunitate prin schimb, numai a surplusului)¹⁵ răspîndirea lor la distanțe din ce în ce mai mari.

¹³ Un astfel de schimb poate fi atribuit comunităților locale din Australia (*Etnografa continentelor*, I, București, 1957, p. 97).

¹⁴ Ragnar Numelin, op. cit., cap. IX—X.

¹⁵ De exemplu: „Dacă câțiva locuitori al unui sat de pe țărm pleacă în alte sate de pe mal, de pe insule sau la locuitorii din munți, atunci ei iau tot ceea ce au în plus și duc acele obiecte cu dinșii drept dar“ (Mikluho Maklai, Opere, III, p. 75).

— În apropierea zăcămintelor de roci (de ex.: silex) s-a ajuns la specializarea unor membri ai comunităților în prelucrarea rocilor respective (silex, gresie silicifiată), cu consecința directă.

— Formarea unor „ateliere”, în cadrul cărora — probabil sezonier, se produceau anumite categorii de obiecte, nu numai pentru necesarul comunității, ci și pentru schimb (de ex.: de prelucrare a topoarelor de silex, în aria culturii Gumelnița, la Căscioarele¹⁶; a vîrfurilor triunghiulare de suliță, de silex, în aria culturii Sălcuța, la Orlea¹⁷; a unor centre de olărie, în aria culturii Cucuteni la Valea Lupului¹⁸).

— Astfel se începea, pentru prima oară, în cadrul schimbului din regiunile noastre, folosirea unui nou mijloc de schimb, pe lângă materiile prime transmise pînă atunci, a unor obiecte finite, fapt cu implicații importante (deoarece considerăm că acest element reprezintă prima „verigă”, căreia pe același fir evolutiv i se vor adăuga multe altele, ca în final, cu cîteva milenii mai tîrziu, să se ajungă la obiectele-monedă).

Prin cele expuse cu privire la schimb am încercat să aducem o modestă contribuție la aprofundarea unor probleme din categoria celor deosebit de importante (destul de puțin studiate la noi) referitoare la multiplele aspecte ale organizării și activității social-economice ale comunităților neolitice de pe teritoriul României.

CONSIDÉRATIONS SUR L'ÉCHANGE A L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

R é s u m é

Partant d'une série de données archéologiques et ethnographiques (ces dernières portant sur des communautés arrivées à un degré analogue de développement que les communautés néolithiques qui nous importent), l'auteur pense que les premiers ébauches de relations d'échange ont dû s'esquisser dès le paléolithique. L'épanouissement graduel de la vie sédentaire devait multiplier au cours du néolithique ces relations, tout d'abord liées étroitement aux conditions du milieu géographique fournissant les matières premières (silex, obsidienne, etc.) et ensuite aussi conditionnées par le stade de développement socio-économique.

Au cours du néolithique, plusieurs espèces d'échanges ont eu lieu dans les régions qui nous occupent. Comme de juste, les premiers ont été fortuits, au hasard des différents besoins d'une communauté. Les échanges de dons entre diverses communautés sont un autre aspect de ce phénomène. Enfin, vers la fin de l'époque s'installent les échanges primitifs réguliers (périodiques, organisés suivant une tradition dans certains endroits prévus et suivant des voies également prévues).

C'est par l'intermédiaire de l'échange qu'un flux continu eut lieu entre le Sud et le Nord, faisant circuler, dans les deux sens, toutes les inventions se rattachant à l'outillage, les progrès intervenus dans l'exercice de diverses activités, ainsi que les connaissances sur l'emploi donné aux différents métaux.

¹⁶ Silvia Marinescu-Bîlcu, Un „atelier” néolithique pour la taille de haches en silex, in AR, XVII, 1965, 1, p. 48—53.

¹⁷ C. S. Niocolăescu-Plopsor, Un atelier neolitic pentru confecționarea vîrfurilor de săgeată „Grindul lui Iancu Mușai” — Orlea, in SCIV, XI, 1360, 2, p. 367—371.

¹⁸ Dinu Marin, Șantierul arheologic Valea Lupului, in Materiale, III, 1357, p. 164—165.